

Божидар ШЕКУЛАРАЦ*

ЦРНОГОРСКО СРЕДЊОВЈЕКОВЉЕ У »ЗАПИСИМА«

Када се говори о црногорском средњовјековљу мисли се на феудално доба и догађаје из тог дијела наше прошлости, наслеђе и традицију који су презентирани у *Записима* и изучавани у складу са научном и општекултурном стварношћу. Црногорско средњовјековље су изучавали стручњаци различитог научног профила и интересовања: историчари, културолози, филолози... и та своја сазнања стављали на увид јавности на страницама *Записа (Историјских записа)* дајући тако допринос историјској науци, подижући на тај начин свој углед и научни ниво часописа у коме су објављивали своје радове. Стотине страница *Записа* које се односе на средњовјековне теме обогатиле су црногорску науку, било да се ради о објављеној архивској грађи или ауторским текстовима рађеним на архивском материјалу и релевантној литератури.

Историографске анализе омогућиле су да се одреди плодотворност ових или оних хипотеза и сазнања, као и да се сачува актуелност научне традиције.

Наслеђе сачувано на страницама *Записа* од изузетног је значаја за историју Црне Горе. То наслеђе свједочи о државном статусу Црне Горе, друштвеном животу Црногораца у прошлим вијековима, ратовима које су водили, култури коју су стварали или усвајали од других народа или су је стварали други народи на црногорском тлу, о организовању друштва, црквеним приликама, итд. Сусједне земље, које су често биле окупатори појединих црногорских територија, с обзиром на своју државну развијеност, посредно или непосредно утицале су на укупне прилике и процесе у Црној Гори. »Може се слободно рећи да на целој територији, на којој наш народ живи, нема занимљивијег терена за проучавање него што је наше јужно Јадранско приморје. Ту су најра-

* Аутор је редовни професор на Филозофском факултету у Никшићу.

зноврсније и најкомпликованије основице, на које је накалемљен наш народни и државни живот, на земљишту, које је стално било изложено разним и компликованим политичким и културним утицајима, дале појаве и створиле типове, којима је, по занимљивости и оригиналности мало равних у историји».¹

На црногорском простору укрштале су се разне цивилизације: били су овдје Илири, освајали га и њиме управљали Рим, Византија, српска средњовјековна држава, Турска, Венеција, Француска, Аустрија... Свако од њих остављао је своје трагове који су се понекад укрштали са словенским, стварајући тако разне симбиозе или оригиналне типове.

Првих година излажења *Записа* доминирали су књижевни текстови, али налазимо и расправе, чланке и разне прилоге из историје средњег вијека, те објављену архивску грађу, углавном латинске и словенске провенијенције. Када је ријеч о архивској грађи највише заслуга за њено објављивање припада Антону Милошевићу, Душану Вуксану, Браниславу Ђурђевићу и Јевту Миловићу, али и Владимиру Мошину, А. Јовићевићу, Р. Драгићевићу, А. Арменку, Б. Шекуларцу, М. Милошевићу, С. Мијушковићу и др.²

Ово изношење на свијетло дана богате и оригиналне грађе представља фундамент за научну обраду како историје државе и народа, тако и народног живота, економије, културе, права, морала итд., тако рећи цјелокупне прошлости. Та изворна грађа поуздани је ослонац за тачно тумачење црногорске прошлости, мада се понекад и најозбиљнији пиisci при изучавању старих друштава занесу савременим идејама. То су они који сувише живе животом свога времена да би могли да разумију прошло вријеме, инспиришу се савременошћу при објашњењу прошлости, пројектују садашњост у прошлост. Стога само у документима и изворима треба тражити истину.³

На срећу, већина аутора који су објављивали у *Записима* текстове на теме из црногорске прошлости држали су се правила да траже истину у историјској грађи. Као примјер можемо навести расправе Бранислава Ђурђевића рађене на турским изворима, а односе се на XV вијек, односно на историју црногорских племена. Б. Ђурђевић дао је велики допринос историји и из времена Црнојевића коментаришући дефтере који »у појединостима тумаче многе ствари, до сада непознате нашој науци.

¹ М. Шуфлај, *Срби и Арбанаси*, Београд 1925, стр. IV

² Б. Шекуларец, *Средњовјековна изворна грађа на страницама »Записа«*, Историјски записи, 1-2, 1990, 53-62.

³ Б. А. Прокић и Ж. М. Милосављевић у Предговору дјела: Ж. де Куланж, *Државе старог века*, Београд 1895, стр. IV.

Они такође обарају неке традиције црногорског братства које су код нас продрле у науку као тачне«. ⁴

Вријеме Скендербега Црнојевића, друштвене односе, аграрно-правно уређење под тим црногорским господарем, односно црногорски вилајет, одсликава Ђурђев у свом раду *Филуриције у Црној Гори у времену Скендербега Црнојевића*.⁵

У расвјетљавању аутентичности средњовјековних докумената, о средњовјековним локалитетима и њиховој убицији значајно су допринијели радови Гавра Шкриванића и Б. Шекуларца.⁶

О култу св. кнеза Владимира Дукљанског пише А. Јовићевић, истичући да Владимиров крст и данас доприноси заједничкој традицији свих вјера (православних, католика и муслимана), међувјерском складу и свијести о »заједничком поријеклу«.⁷

Исти аутор у чланку *Прапратна престоница зетског кнеза Стевана Војислава*, тражи дукљанску пријестоницу Прапратну на обалама Скадарског језера у Крајини и дијелу села Мурићи.⁸

Истакнути палеограф и познавалац рукописне и штампане књиге Владимир Мошин региструје и обрађује рукописе у црногорским манастирима, пишући истовремено и о њима.⁹

Грбаљ је кроз вијекове најупорније од свих црногорских племена и жупа чувао своју самоуправу и аутохтоно обичајно право прожето рецидивима средњовјековља. То најбоље одсликава рад Р. Драгићевића – *Жена у Грбаљском законнику*.¹⁰

Грбаљ је у *Записима* заузимао доста простора, као средиште укрштања црногорских и страних утицаја и чувар старина. Драгићевић разматра положај жене поређењем више законика и *Грбаљског статута*, у коме је она запостављена у наслеђивању.

Од значаја је расправа Ж. Шћепановића *Средњовјековна села Јабучно и Палеж и граничне међе жупе Љубовиће*, гдје он пише о жупама Љубовића и Брсково.

⁴ Б. Ђурђев, *Нови подаци о најстаријој историји брдских племена*, Историјски записи, 1, 1960, 3-20; исти: *Два дефтера црногорског санџака из времена Скендербега Црнојевића*, Записи, 1-6, Цетиње 1940, 26-29.

⁵ *Записи*, св. 4, 1940, 332-337.

⁶ Види даље: Б. Шекуларца, *Врањинске повеље*, Титоград 1984. и *Дукљанско-зетске повеље*, Титоград 1987.

⁷ *Записи*, 1, Цетиње 1927, 321-328.

⁸ *Записи*, 2, св. 4, Цетиње 1928, 132.

⁹ В. Мошин, *Ћирилски рукописи манастира св. Тројице код Пљеваља*, Историјски записи 1-2, 1958 235-260; *Ћирилски рукописи Морачког манастира*, Историјски записи 3, 1960, 553-565; *Ћирилски рукописи у манастиру Никољуму код Бијелог Поља*, Историјски записи 4, 1961, 681-708.

¹⁰ *Записи* 4, 1929, 65-73.

Поред бројних докумената Д. Вуксан у *Записима* објављује и расправе на различите теме. Тако он пише о *Цетињском љетопису*, односно о књизи у музеју под насловом *Крусовуљ*. Иако је *Љетопис* углавном писао црногорски владика Василије, он се односи на доба владара Црнојевића. Први дио је »Повијест о Скендербегу Црнојевићу на крштењу названом Ђурђе«, а други дио чине разноврсна документа у којима се дефинишу границе Црне Горе, омеђују имања манастира, повлаче границе међу племенима итд. Скреће на себе посебну пажњу садржај 65. б листа на коме се каже да је »Суд царски и патријаршијски узаконио господин зетски Иван Црнојевић«. Овај *законик* од шест одредаба које садржи оштре казне за преступнике. Уједно, то је први познати црногорски закон.¹¹

Казнени систем у Црној Гори у доба Црнојевића, писан на основу турских извора, представио је Б. Ђурђев. Он каже да је тај систем прожет средњовековним народним обичајем и турским правом. Посебно се истиче да се казне градирају зависно од имовног стања преступника.¹²

О епохалном културном догађају – оснивању штампарије Црнојевића и традицији штампарства у Црној Гори пише Р. Ј. Драгићевић под насловом *Црногорске штампарије 1493-1918*.¹³

Расвјетљавању чињеница око Црнојевића штампарије посебно је допринио Рус Е. Л. Немировски, поред осталог и радом »Да ли је постојало штампано *Четворојеванђеље* из штампарије Ђурђа Црнојевића«?¹⁴

Запажене су и расправе Б. Шекуларца о црногорским штампаријама, међу којима нарочиту пажњу привлачи прилог *Веза између Црнојевића и Вуковића штампарија*.¹⁵

Посебно мјесто у *Записима* заузима историја цркве у радовима Н. Ражнатовића, Р. Ковијанића, Н. Луковића, П. Шеровића, Б. Шекуларца, Г. Шкриванића и др. Текстови су веома разноврсни и по суштини и по обиму. Значајан допринос овој тематици представљају и најситији прилози као што су Ковијанићев *Један помен о манастиру Сопоћанима 1333*. или *Помени о зетском епископу са Превлаке 1334-5.*, јер је ријеч о манастиру св. Михаила на Превлаци код Тивта, за који су везане бројне непознанице и дилеме.¹⁶

¹¹ Д. Вуксан, *Записи* 5, 1929, 166-172.

¹² Б. Ђурђев, *Казне и глобе у Црној Гори Скендербега Црнојевића*, *Записи* XXV, 1941, 93-97.

¹³ *Историјски записи* 1-2, 1956, 1-42.

¹⁴ *Историјски записи* 1-4, 1993, 7-17.

¹⁵ *Историјски записи* 1-2, 1986, 117-123.

¹⁶ Р. Ковијанић, *Историјски записи* 1-2, 1956, 330-333; Н. Ражнатовић, *Црногорско-приморска митрополија и настанак црногорске државе*, *Историјски записи* 1-2, 2000, 55, и др.

Понекад су то биле расправе у оквиру радова о другим темама као што је чланак П. Стојановића под насловом *Правна историја на страницама Записа 1927-1941*. (скице за црногорску историју права) гдје он у овом контексту констатује да је »Црква у Црној Гори аутокефална. Њени односи са Цариградском патријаршијом и сљедбеницима пећких патријарха почивају не на односима субординације, већ на некој моралној вези«, поткрепљујући свој закључак писмом цариградског патријарха Григорија упућеног 29.01.1798. владици Петру I поводом самозванца грофа Вујића.¹⁷

О манастиру Подмаине пише Станко Поповић и исправља неспоразуме око самог имена овог манастира и имена Подострог.¹⁸

Више свијетлости на црквену историју бацају прилози Н. Луковића *Новооткривене средњовјековне фреске у Столиву*, Р. Драгићевића *Манастир Прасквица* и П. Шеровића *Лик епископа Данила у парохијалној цркви у Бијелој у Боки Которској*.

Рани средњи вијек и археологија која се њиме бави такође су нашли простора и на страницама Историјских записа. Навешћемо само неколико радова: М. Пламенац, *Чувено стакло из Дукље*, Ђ. Тошић, *Прилог идентификовању и датовању влашких стећака у источној Херцеговини*, М. Лутовац, *Културни споменици у Бихору*, Д. Вуксан, *Неколико недјеља у Рисну*, М. Зорић, *Стећци у Бијелој*, итд.¹⁹

Посебно мјесто на страницама *Записа* заузимају црногорски приморски градови и њихова историја посебно њихов друштвено-економски и културни живот. У тим радовима се нарочито представљају истакнуте историјске личности које су биле активни судионици у креирању живота у градовима. Овдје на првом мјесту треба убројати стари дукљанско-црногорски град Котор и радове о њему.²⁰

¹⁷ *Историјски записи* 3, 1978, 56.

¹⁸ *Историјски записи* 1-2, 1978, 219.

¹⁹ Ђ. Тошић, *Прилог...* *Историјски записи* 1-2, 1999, 105; В. Тулафић, *Археолошко богатство долине Лима*, *Историјски записи* 1-3, 1952, 166; Д. Драгојловић, *Име Зета – Зента у светлости балканских језичких реликата*, *Историјски записи* 3-4, 1970, 297.

²⁰ Р. Ковијанић, *Златари Котора у доба самосталности 1391-1420*, *Историјски записи* 1-2, 1978, 155; исти, *Которски кнежеви у доба самосталности*, *И. Записи* 1-2, 1957, 143; исти, *Ко је Обрад Которанин и фра Вита*, *И. Записи* 1, 1962, 103; исти, *Трговина робљем у Котору средњег вијека*, *И. Записи* 2, 1954, 606; Р. Ковијанић и И. Стјепчевић, *Которски ковачи XIV вијека*, *И. Записи* 1954, 600; *Протовестијар Грубо*, *И. Записи* 1, 1954, 220; С. Мијушковић, *Неке специфичности феудалних односа у Грбљу у XIV вијеку*, *И. Записи* 1-2, 1957, 271; *Једна порука которског кнеза вазалима српског деспота у Зети 1434. године*, *И. Записи* 1, 1954, 227; Б. Шекуларац, *Каснији препис фалсификоване повеље цара Душана Которској општини о поклону Грбља и манастира св. Архангела Михаила на Превлаци*, *И. Записи* 3-4, 1981, 57-71; Т. Копривица, *Црква св. Павла у Котору*, *И. Записи* 1-2, 2001, 77; А. Милошевић, *Како се владало од давнина у Которској републици и у каснија времена у Котору*, *И. Записи* 5-6, 1948, 228; П. Шеровић, *Књига привилегија »Пет села збора св. Михаила« на Превлаци*, *И. Записи* 1-2, 1955, 362 итд.

Извјесно је да Бар заузима посебно мјесто и има изузетну улогу у црногорској историји. О њему је, иако недовољно, писано и у *Записима*, посебно о друштвено-економским односима. Овдје треба истаћи радове Р. Ковијанића, Б. Храбака, П. Мијовића и др. Њихови текстови се истовремено односе и на друге црногорске градове.²¹

О везама средњовјековне Зете (Црне Горе) са Црногорским приморјем, које је било под окупацијом, пишу Р. Драгићевић, С. Мијушковић, П. Шеровић и др. Овдје су објављени радови и о другим црногорским градовима у контексту веза Приморја и унутрашњости.²²

Црногорски владари и владарске куће увијек су били у сфери интересовања. Набројаћемо само неке од расправа: Р. Михаљчић, *Господар – владарска титула И. Црнојевића*,²³ Антоније Фарчић, *О постанку краљевске власти код приморских Срба*,²⁴ Б. Радојковић, *Држава краља Светопелека и његових потомака*,²⁵ С. Мијушковић, *Неколико података о Радичу Црнојевићу на основу архивске грађе из Државног архива у Котору*,²⁶ Р. Ковијанић, *Неки подаци о зетском војводи Алтоману*,²⁷ М. Маловић-Ђукић, *Црна Гора у време Црнојевића*,²⁸ Д. Драгојловић, *Дукљански кнез Владимир и албански новатиани*,²⁹ Е. Мушовић, *Петрова црква у Летопису попа Дукљанина*.³⁰

²¹ Р. Ковијанић, *Бар и Барани у которским споменицима XIV вијека; Барски маслињаци XIV вијека*, И. Записи 1-2, 1958, 319; Р. Ћук, *Породица Стано из Бара у средњем веку*, И. Записи 3-4, 1999, 18; В. Винавер, *Привилегија града Бара*, И. Записи 1962, 62. С. Марковић, *Извјештај потестата Андрије капела о грађанским немирима у Бару 1512. године*, И. Записи 1-2, 1999, 183; Драгица Ђурашевић-Миљић, *Касносредњовјековне палате у Котору и Бару*, И. Записи 4, 1987, 85; Б. Храбак, *О Балишићким грошима*, И. Записи 1, 1953, 188; исти, *Прошлост Пљеваља по дубровачким документима до почетка XVII стољећа*, И. Записи 1-2, 1955, 1-38; исти, *Промет соли у Скадру и Бојани у XIII – XV веку*, И. Записи 3-4, 2000, 65; И. Стјепчевић, *Злато и бакар старога Брскова*, И. Записи 1, 1953, 271, итд.

²² Р. Драгићевић, *Везе Зете - Црне Горе са Јадранским приморјем*, И. Записи 3, 1935, 129; исти, *Један помен ријеке Црнојевића крајем XV вијека*, И. Записи 2, 1954, 615; Б. Ђурђев, *Депедеген – Подгорица*, И. Записи 1, 1962, 59; Г. Станојевић, *Прилози о учешћу никшићког племена у Морејском рату*, И. Записи 1, 1962, 65; Б. Храбак, *Подгоричани трговци XV, XVI и XVII века према которској и дубровачкој грађи*, И. Записи 3-4, 1973, 255; исти, *Вести о утврђењу Херцег Новог 1508. и 1493-1494. године*, И. Записи 1, 1953, 241; П. Шеровић, *Једна бокељска верзија о Бијелом Павлу*, И. Записи 1-2, 1948, 125; и др.

²³ И. Записи 3-4, 1999, 7.

²⁴ И. Записи 3, 1965, 405.

²⁵ И. Записи 3-4, 1962, 399-435.

²⁶ И. Записи 4 -12, 1952, 309.

²⁷ И. Записи 1, 1953, 269.

²⁸ И. Записи 1-2, 1999, 83.

²⁹ И. Записи 1, 1975, 93.

³⁰ И. Записи 4, 1879, 97.

Бројни радови су објављени о црногорским штампаријама и штампарима. И *Записи* су томе дали значајан допринос. Запажени су радови из ове области Ђорђа Сп. Радоичића, Д. Мартиновића, С. Ћирковића и др.³¹

Значајан допринос расвјетљавању историје најстарије црногорске државе Дукље кроз теоријску расправу о владавини кнежева даје Борислав Радојковић.³²

У *Записима* су објављивани и чланци о историји здравства у Црној Гори, код којих треба посебно истаћи радове Реље Катића.³³

И, на крају, да закључимо, допринос *Записа (Историјских записа)* изучавању историје црногорске државе и друштва је немјерљив. Обрађивани су скоро сви сегменти црногорске прошлости, почев од најстаријих времена, гдје су доминирали текстови политичке историје, али су стотине страница написане из културне, правне, економске итд. Ради тога можемо с правом рећи да су *Записи* својеврсна аналитичка историја Црне Горе и црногорског народа. Овдје смо презентирали радове бројних аутора који, по нашем мишљењу, најјасније одсликавају историју Црне Горе, мада и друге расправе на средњовјековне теме заслужују посебну обраду. Од великог значаја су прикази и биљешке којима се представљају позната историјска дјела, а који су објављени у *Записима*.

³¹ Ђ. Радоичић, *Белешке о штампаријама у Црној Гори у XV и XVI веку*, И. Записи 1-2, 1948, 1-8; С. Ћирковић, *Ћирилско штампарство и култура балканских Словена*, И. Записи 1-2, 1994, 135; М. Пекић, *Примјер одношења Србуља из Црне Горе*, И. Записи 2, 1985, 151; итд.

³² Б. Радојковић, *Разматрања о деоном владању и деоним кнежевима*, И. Записи 2, 1960, 211-235.

³³ Р. Катић, *Хирурги Црногорског приморја у времену од 1326-1754. године*, И. Записи 2, 1960, 285; исти, *Средњовековне болнице Црногорског приморја*, И. Записи 4, 1960, 739.